

УДК 373.3:811.061.2

Грона Н.В.*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті автор аналізує особливості роботи над формуванням комунікативно-стилістичних умінь учнів молодшого шкільного віку. Доводить думку, що пропедевтичне засвоєння молодшими школярами виражально-зображувальних засобів української мови, ознайомлення із закономірностями функціонування мовних одиниць у текстах різних типів і стилів сприяють виробленню в учнів комунікативних умінь і навичок, підвищенню рівня їхньої мовленнєвої культури. Автор висвітлює систему методично продуманих, різноманітних за своїм характером, завданнями, формами виконання вправ відповідності до психолого-педагогічними вимогами, спрямованих на формування стилістичних умінь в учнів молодшого шкільного віку.

Ключові слова: комунікація, стилістика, стилістичні норми, учні молодшого шкільного віку.

Комунікативна функція є провідною метою навчання в сучасній початковій школі. Державний стандарт початкової загальної освіти наголошує на тому, що основною змістовою лінією мовної освіти в початковій ланці є комунікативна, яка орієнтує на опанування всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання і письма [3]. Вона сприяє формуванню продуктивного мовлення учнів молодшого шкільного віку. З цією метою в основу початкового курсу навчання мови покладено практичне ознайомлення учнів з елементарними відомостями про текст, його ознаки та будову, типи і стилі мовлення, що дає можливість вивчати мовні одиниці на текстовому матеріалі, а також створює умови для формування в молодших школярів умінь сприймати, відтворювати й будувати власні стилістично диференційовані висловлювання в усній і письмовій формах, редагувати їх.

Пропедевтичне засвоєння молодшими школярами виражально-зображувальних засобів української мови, ознайомлення із закономірностями функціонування мовних одиниць у текстах різних типів і стилів сприяють виробленню в учнів комунікативних умінь і навичок, підвищенню рівня їхньої мовленнєвої культури. Учні 1-4 класів мають в доступній для них формі зрозуміти закономірності використання стилістичних ресурсів мови в різноманітних комунікативних актах.

У загальному розумінні стилістику визначають як лінгвістичну науку про засоби мовленнєвої виразності й закономірності функціонування мови, зумовлені найбільш доцільним використанням мовних одиниць залежно від змісту висловлювання, мети, ситуації та сфери спілкування.

Стилiстика як наука оперує поняттям стилю. В. Виноградов визначає: «Стиль – це суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, добору й сполучення засобів мовного спілкування в сфері загальнонародної, загальнонаціональної мови» [2, с. 19].

Стиль знаходить своє вираження у стилістичних нормах. Додержання стилістичних норм є однією з провідних ознак культури мовлення. Під стилістичною нормою розуміються «загальноприйняті реалізації закладених у мові стилістичних можливостей, які історично склалися і закономірно реалізуються відповідно до мети, завдання та змісту мовлення певної сфери спілкування; це правила найбільш доцільної у кожній сфері спілкування реалізації принципів добору й поєднання мовних засобів, які створюють певну стилістико-мовленнєву організацію» [4, с. 94]. Тому опанування молодшими школярами стилістичних норм у процесі засвоєння відомостей про

* © Грона Н.В.*

лексико-граматичні ознаки мовних одиниць – це необхідна умова формування комунікативно доцільного мовлення [1].

Ретроспективний аналіз науково-методичної літератури засвідчив увагу вчених до питання стилістики та культури мовлення молодших школярів, це зокрема праці Ф. Буслаєва, І. Срезневського, М. Бунакова, К. Ушинського І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, Т. Чижова та ін. Не зменшується зацікавленість науковців проблемою навчання мови та розвитку мовлення учнів на функціонально-стилістичній основі і в наш час (Л. Варзацька, М. Вашуленко, В. Бадер, В. Собко, Л. Сугейко, Н. Янко та ін.).

Мета статті – з'ясувати основні напрямки роботи над формуванням комунікативно-стилістичних умінь учнів молодшого шкільного віку.

Більшість лінгвостилістів виділяють п'ять основних функціонально-стильових різновидів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній і розмовно-побутовий. Таку систему поділу прийнято і в методиці навчання стилістики в початкових класах.

Учнів початкових класів слід знайомити з особливостями окремих жанрів і стилів, формувати уявлення про мовлення як стилістичну систему. Причому уявлення про функціональні стилі мови доцільно формувати на основі відомих для школярів творів художньої літератури.

Молодшим школярам не обов'язково знати терміни, але можна узагальнено ознайомити їх зі сферою діяльності, використанням мовних засобів, що в подальшому полегшить сприйняття стилістичних понять. Так, тексти підручників, довідників, енциклопедій представляють собою «науковий стиль», розмова по телефону – побутову сферу спілкування, оголошення, заява – «діловий стиль», вірш, казка, оповідання – художню літературу й т. ін.

Відомо, що знання формуються на основі вмій на уроках української мови у процесі виконання вправ різних типів та видів. Вправи зі стилістики повинні бути різноманітними залежно від тих завдань, які стоять перед учителем на тому чи іншому етапі навчання. Наприклад:

1. Вправи, які спрямовані на розпізнавання, знаходження стилістичних засобів у спеціально дібраному для спостереження матеріалі.

Прочитайте фрагмент тексту, з якого твору цей уривок? Хто автор твору? Укажіть, де і за яких обставин уживаються подібні висловлювання.

- *Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку.*

От біжить мишка, улізла в ту рукавичку та й каже:

– Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

– А хто-хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка. А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик. Прибіг до рукавички та й питає:

– А хто-хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти хто?

– А я зайчик-побігайчик. Пусти і мене!

– Іди!

От уже їх троє (Українська народна казка «Рукавичка»).

- *Маленький Михайлик побачив у косі матері три сиві волосинки.*

– Мамо, у вашій косі три сиві волосинки, - сказав Михайлик.

Мама усміхнулась і нічого не сказала. Через кілька днів Михайлик побачив у материній косі чотири сиві волосинки.

– Мамо, - сказав Михайлик здивовано, - у вашій косі чотири сиві волосинки, а було три... Чого це посивіла ще одна волосинка?

– Від болю, - відповіла мати. - Коли болить серце, тоді й сивіє волосинка...

– А від чого ж у вас боліло серце?

– Пам'ятаєш, ти поліз на високе-високе дерево? Я глянула у вікно, побачила тебе на тоненькій гілці. Серце заболіло, й волосинка посивіла.

Михайлик довго сидів задумливий, мовчазний. Потім підійшов до мами, обняв її і тихо спитав:

– Мамо, а коли я на товстій гілці сидітиму, волосинка не посивіє?

(Василь Сухомлинський «Сива волосинка»).

- Тіло лисиці вкрите густою шерстю яскраво-рудого забарвлення. Через колір свого хутра ця тварина й отримала назву «лисиця» (у старослов'янській мові слово «лис» означало жовтуватий, рудий). Завдяки довгому пухнастому хвосту створюється враження, що тваринка ця більша, ніж насправді. Але лисиця невелика. Довжина її тіла 50-90 сантиметрів, хвоста – 40-60 сантиметрів. А важить вона усього 4-5 кілограмів.

Основна їжа лисиці – мишовидні гризуни (полівки, миші). За рік вона знищує їх декілька тисяч. Не відмовляється і від зайців, ящірок, жуків, птахів, зокрема свійських. А ще дбає про вітаміни: їсть суніці, чорниці, яблука, виноград (З журналу).

- Оголошення!

Шановні учні, батьки, гості нашого села!

1 вересня 2013 року о 8 год 30 хв відбудеться свято «Першого дзвоника».

Запрошуємо всіх на свято (З шкільної газети).

2. Вправи, які мають на меті не тільки вказати ті чи інші стилістичні засоби, які зустрічаються в тексті, визначити сферу їхнього використання, але й пояснити, яку стилістичну функцію вони виконують, наскільки вони доцільні й необхідні:

- Яким стилем, розмовним чи діловим, написано лист до подруги. Чи всі слова в тексті вжито доцільно, що ви запропонували б виправити?

Доброго дня, люба подруго!

Хочу привітати тебе з наступаючим Новим роком! Нехай здійсняться твої найзаповітніші мрії! Дуже скучаю за тими теплими літніми днями, які ми проводили з тобою! Як ходили до лісу, відпочивали біля озера, допомагали моїй бабусі на городі!

Хочу спитати, як там Рекс? Мабуть, уже підріс і не такий кумедний! Як у тебе справи? Що нового? Чи є у вас сніг? Ну, більше писати нічого.

Ще трохи, і скоро канікули! Прикро, але приїхати ми не зможемо. Але дуже хотілося б! Пиши, чекаю на відповідь! З побажаннями, твоя подружка Ліза!

3. Вправи, які сприяють формуванню вмінь виявляти й пояснювати ті чи інші засоби залежно від функції, яку вони виконують:

1. Прочитай.

КОТИКИ ВЕРБОВІ

Сонце по діброві

Ходить, як лисичка.

Котики вербові

Жмурять жовті вічка.

Вже не хочуть спати,

Хоч і трішки сонні,

Гріють лапнята

На яснім осонні.

А. Камінчук

2. Чому сонечко у вірші «ходить як лисичка»? Доберіть синонім до цього порівняння.

3. Що означає вислів «Котики вербові Жмурять жовті вічка»? Замініть слово «жмурять» іншими словами-синонімами. Що змінилося у вірші?

4. Поясніть вислів «Гріють лапенята На яснім осонні». Замініть словосполучення «Гріють лапенята» іншим словосполученням.

Отже, під час виконання вправ такого типу особливу увагу учнів потрібно звертати як на усвідомлення незначних, але важливих відтінків у слові, так і на сферу їхнього вживання. У процесі виконання таких вправ в учнів розвивається особлива здатність – мовне чуття, (добирати найвдаліші слова відповідно до ситуації спілкування).

4. Вправи, у яких потрібно школярам самостійно добирати тексти різних стилів із газет, книг, журналів, характеризувати ці тексти й пояснювати доцільність складу і функцій засобів, які в них використані.

5. Вправи, які передбачають уживання учнями стилістичних засобів у власному мовленні, у різних жанрах і стилістичних різновидах:

- Пригадайте мультфільм «Простоквашино». Лист, авторами якого стали дядя Федір, Шарик і Матроскін, злякав батьків хлопчика. Пригадайте речення, які належать трьом різним авторам. За допомогою яких слів герої казки пишуть листа?

- У книзі Є. Успенського «Канікули із Простоквашино» перечитайте розділ про те, як Матроскін писав мемуари. За якими словами і висловами ви могли б визначити, хто автор мемуарів, якщо не знали б його?

- Спробуйте написати оголошення в газету від імені Шарика, Матроскіна, дяді Федора.

6. Вправи на редагування, у яких необхідною умовою успішної роботи є розгляд явищ для спостереження в контексті:

- У Максима пропав котик. Хлопчик написав оголошення. Знайдіть в оголошенні зайві слова. Чому?

Пропав котик. Допоможіть його знайти. Мій котик білий з великими сірими плямами на лобі й під очима. На лобі пляма схожа на букву «ем» Вушка маленькі. Ліве з чорним кінчиком. Лапки короткі з довгими кігтиками, а між пальцями пучки чорної шерсті. Я дуже любив з ним гратися. Він гарно ловить мишей. Хто знайшов котика, прошу зателефонувати за номером 88-47-34

Саме виконання вправ такого типу допоможе сформувати в молодших школярів ті чи інші стилістично-комунікативні вміння.

Виходячи з того, що на уроках української мови в початковій школі виділяється мінімальна кількість часу на вивчення основ стилістики, ми пропонуємо поглибити стилістичну роботу на уроках літературного читання, а також використовувати в роботі зі стилістики можливості інших навчальних предметів. Пропонуємо окремі вправи.

1. Використання цих вправ можливе на уроках природознавства, образотворчого мистецтва.

- Прочитай тексти й порівняй їх. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?

Листопад

Восени листя на деревах і чагарниках змінюють забарвлення, і настає листопад. Не змінюють забарвлення тільки листя хвойних дерев. Цікаво спостерігати, як падає листя. Один, зірвавшись з гілки, каменем падає вниз. Інший летить повільно, похитуючись з боку в бік. Третій - то за одну гілку зачепиться, то за іншу, ніби намагається довше втриматися на дереві. Золотий дощ. Бризнуло листя з дерев. Полетіли воно іволгами за вітром, застрибало білками по гілках, понеслося куніцями по землі. Листя шарудить, шкребеться, лопоче. Листя летить, гоїдається і біжить. Листя вгорі, внизу і кругом. Шумить золотий дощ (За Н. Сладковим).

Був вже цілий ряд холодних ранків. Від інею пожевкли берізки й почервоніли осики. Вода в річці потемніла. Річка здавалася більшою. Берегова поросль швидко втрачала листя. Холодний осінній вітер обривав сухе листя і ніс його. (За Д. Маминим-Сибіряком).

Основна зміна в неживій природі – похолодання. Небо часто закрите хмарами. Йде дрібний дощ. Стає холоднішою вода в річках, озерах, ставках. Над водоймами часто бувають тумани. Став сирым і холодним ґрунт (З журналу).

Який із текстів є найбільш виразним? Чому? Які засоби використав для цього автор? Чому в першому тексті дощ названо золотим? Де ми можемо зустріти схожі тексти?

• Пригадайте мультфільм «Малюк і Карлсон». Уявіть той момент, коли Малюк уперше включив телевізор, щоб показати Карлсону, що це таке? На скляному екрані з'явилася людина, яка почала розповідати, якою буде завтра погода. Перед вами два вислови про погоду. Який із них Малюк і Карлсон могли почути від диктора? Свій вибір обґрунтуйте.

<i>Завтра очікується дощ зі снігом. Вітер північний, поривчастий. Температура близько 0 градусів.</i>	<i>Ну і погодка буде! Ще й дощ! Хто її тільки таку придумав! Навіть не погуляєш як слід!</i>
---	--

– Як ви думаєте від кого можна почути друге висловлювання?

До якого мовлення, розмовного чи ділового, можемо віднести висловлювання про погоду, яке Малюк і Карлсон могли почути від диктора. Кому може належати друге висловлювання?

• У нас скоро буде проходити незвичайна виставка – словесних малюнків квітів. Складіть невеличку розповідь про квітку, яка вам подобається. Намагайтеся словами намалювати все так само яскраво, як художник фарбами. Для прикладу прочитайте уривок із казки Г. Х. Андерсена «Ромашка»...

Неподалік від дачі, біля самої канави, росла в м'якій зеленій траві ромашка ... Одного ранку вона розпустилася. Зовсім жовте, кругле, як сонечко, сердечко її було оточене сльозами білих дрібних променів-пелюсток. Ромашку нітрохи не турбувало, що вона така бідненька, простенька квіточка, яку ніхто не бачить і не помічає в густій траві (Г. Х. Андерсен).

Після представлення учнями їхніх розповідей учитель може запропонувати школярам прочитати статті про квіти в різних словниках і довідниках. Потрібно порівняти тексти наукового та художнього стилю, відзначити особливості й характер таких текстів.

2. На уроках математики вчитель можна виконати таке завдання:

Колобок котиться назустріч Лисиці. Зараз між ними 900 м. Швидкість Колобка 870 м/хв, а швидкість Лисиці 80 м/хв.

Яка відстань буде між ними через 2 хв? Через скільки хвилин вони зустрінуться? З якої казки герої задачі? Як звучить початок казки? Чи відрізняється мова в задачі і в казці? Який вид мовлення використаний в задачі, а який у казці?

Отже, проводити роботу над засвоєнням молодшими школярами елементарних основ функціональних стилів мови необхідно на всіх уроках, тим більше що матеріал навчальних предметів дає можливість це робити. Результати вивчення основ стилістики в початкових класах багато в чому визначаються системою методично продуманих, різноманітних за своїм характером вправ і завдань.

Пріоритетними напрямками подальших досліджень вважаємо розробку методичних рекомендацій до формування стилістичних умінь у процесі осмислення сутності і форми лінгвостилістичного аналізу тексту на уроках української мови в початковій школі (на пропедевтичному рівні, без уживання термінів), який вимагає дотримання функціонально-стилістичного спрямування в навчанні мови і в роботі з текстом зокрема.

Література:

1. Бадер В. І. Розвиток зв'язного мовлення школярів : навч. посібник / В. І. Бадер. – К. : ІЗМН, 1997. – 92 с.
2. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1981. – 320 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/7911.
4. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1993. – 224 с.
5. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 1-4 класів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ukr_mova.doc.

Грона Н.В.

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ
УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

В статье автор анализирует особенности работы над формированием коммуникативно-стилистических умений учащихся младшего школьного возраста. Доказывает мнение, что пропедевтическое усвоения младшими школьниками выразительно-образных средств украинской речи, ознакомление с закономерностями функционирования языковых единиц в текстах разных типов и стилей способствуют выработке у учащихся коммуникативных умений и навыков, повышению уровня их речевой культуры. Автор освещает систему методически продуманных, разнообразных по своему характеру, задач, формам выполнения упражнений в соответствии с психолого-педагогическими требованиями, направленных на формирование стилистических умений у учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: коммуникация, стилистика, стилистические нормы, ученики младшего школьного возраста.

Hrona N.V.

FORMATION OF JUNIOR PUPILS' COMMUNICATIVE AND STYLISTIC SKILLS

The author analyzes the peculiarities of the communicative and stylistic skills formation with junior pupils. It is proved that propaedeutic mastering of the Ukrainian language expressive-artistic means by junior pupils, their familiarisation with peculiarities of language units in the texts of different types and styles functioning contribute to the pupils' development of communicative skills and their linguistic and culture level increase. The pupils in grades 1-4 should understand the patterns the language stylistic resources usage in various communicative acts in comprehensive form.

The author shows the system of methodologically thoughtfully developed, varied tasks, forms of exercises designed in accordance with the psycho-pedagogical requirements, aimed at the junior pupils' stylistic skills forming, promoting their language development. The mentioned assignments also educate linguistic personalities able to use the stylistic resources of the Ukrainian language in different communicative situations. The primary school pupils should be familiarised with the peculiarities of individual genres and styles, we should form an idea of speech as a stylistic system. It is appropriate to form understanding of the functional styles of language on the basis of the famous fiction.

Key words: communication, stylistics, stylistic norms, junior pupils.